

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА СКЛАДЕНИХ КАЗНАЧЕЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ

У статті проаналізовано особливості функціонування аналітичних казначейських термінів. Запропоновано класифікацію номінацій казначейської терміносистеми за ступенем семантичної цілості. Досліджено семантичні зміни, які відбуваються під час використання загальноживаних слів у термінологічній функції. Окреслено перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Ключові слова: термін, складена структура терміна, функція, семантика.

В статье проанализированы особенности функционирования аналитических казначейских терминов. Предложена классификация номинаций казначейской терминсистемы по степени семантической целостности. Исследованы семантические изменения, которые происходят при использовании общеупотребительных слов в терминологической функции. Намечены перспективы дальнейших научных исследований в данном направлении.

Ключевые слова: термин, составленная структура термина, функция, семантика.

The features of functioning of the made treasury are analysed in the article. Classification of analytical nominations of treasury terminosystemi is offered on the degree of semantic integrity. Semantik changes that occur during the making of generall used words in terminological functions are emphasized the perspectives of the following scientific investigations in the given trend.

Key words: term, made structure of term, function, semantics.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Терміносистему сучасної української мови активно поповнюють не тільки терміни-слова, а й терміни-словосполучення – окремо оформлені, багатолексемні, але семантично цілісні утворення, що складаються з двох і більше компонентів.

Аналіз динаміки номінативних процесів в українській терміносистемі на різних синхронних зрізах засвідчує стійку тенденцію зростання продуктивності синтаксичної деривації, про що відзначають дослідники галузевих терміносистем (С. М. Дорошенко, І. І. Козловець, О. В. Чуєшкова, М. П. Годована, Л. Д. Малевич та ін.)

Зацікавлення мовознавців зосереджені передусім на висвітленні певних лексико-семантичних процесів у мові: неологізації (Л. І. Даниленко, О. А. Сербенська); запозиченої лексики (Л. П. Кислюк, Л. В. Козак, Т. Й. Лещук, Н. О. Попова); жаргонізації (Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Л. О. Ставицька); лексико-семантичної деривації (В. М. Русанівський, І. А. Самойлова); архаїзації та пасивізації (Л. В. Струганець); реактивації (Л. І. Мацько, М. П. Дудик); термінологізації (Г. П. Мацюк); метафоризації (О. П. Винник).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і

на які спирається автор. У сучасному термінознавстві питання граматичної структури неоднослівних термінів знаходить усебічне висвітлення. Це передусім праці О. Іващишина [2], В. Овчаренка [4], О. Чумак [9]. Науковці, що звертаються до проблем аналітичної номінації, подають або повний реєстр тих моделей, за якими побудовані терміносполучення, або, принаймні, найпродуктивніші їхні типи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У сучасній лінгвістиці особливе місце належить роботам, присвяченим вивченню термінолексики. Значну увагу приділено дослідженню терміносфери окремих економічних наук та галузей. Зокрема, термінолексику агропромислового комплексу досліджувала Т. П. Кравченко, біржову – Н. О. Жданова, маркетингову – О. І. Гутиряк, Д. П. Шапран, податкову – О. В. Чорна, ринкову – Б. П. Михайлишин, О. А. Покровська, З. Б. Куделько, фінансово-бухгалтерську – О. Г. Чумак, С. М. Кришталь. Семантична структура неоднослівних казначейських термінів досліджена меншою мірою. Цей аспект вивчення є важливим й актуальним, тому вважаємо за потрібне детальніше зупинитися на цьому питанні.

Постановка завдання. Завданням статті є спроба з'ясувати, яким чином формована

семантична структура терміносполучень, чи становить вона просту суму значень складників, чи можливі інші типи відношень.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В українському термінознавстві фіксуємо спроби розглянути специфіку семантики неоднослівних термінів щодо проблеми термін/нетермін. Оскільки термінологічні словосполучення складаються з двох та більше слів, можна стверджувати, що семантика сполуки в цілому залежатиме від їхніх значень. Спробуємо з'ясувати специфіку формування семантичної структури терміносполучень, чи становить вона просту суму значень складників, чи можливі інші типи відношень.

Автори колективної монографії «Склад та структура термінологічної лексики української мови» [5] виділяють двоскладні атрибутивні та об'єктні термінологічні словосполучення. Перші за значенням компонентів поділяють на три групи:

1. Складені терміни, у яких обидва слова мають терміносистемний характер (*безготівкові розрахунки, балансові рахунки, бюджетна класифікація, авансові кошти, пролонгований вексель, номінальний паритет, нормативи аудиту, паритет конверсійний*).

2. Складені терміни, у яких означувальне термінологічного характеру, а означуване – загальнонавживане слово (*дотація вирівнювання, казначейські зобов'язання, міжбюджетні відносини, інфляційний розрив, лімітна дисципліна, пасиви стійкі, податки місцеві*).

3. Складені терміни, у яких атрибут нетермінологічного характеру, а означуване – термін (*місцеві бюджети, повна ревізія, часткова ревізія, наявні доходи, норми аудиту, інформаційна асиметрія*).

Стосовно об'єктних терміносполук зазначено, що їхніми складниками, як і в атрибутивних словосполученнях, є слова і термінологічного, і нетермінологічного характеру, причому носієм основного значення виступає переважно іменник у формі родового відмінка: *засіб платежу, уніфікація позик, розпорядники коштів, рефінансування боргу, видатки бюджетів, обслуговування боргу, ціна відсікання, погашення боргу, анулювання боргу, виконання бюджетів, система захисту, доходи бюджету, міра вартості, місія банку* [4, с. 128-129].

Ці погляди послугували підґрунтям для нашої класифікації казначейських термінологічних словосполучень за ступенем семантичної цілості. Стрижневою для класифікації є опозиція «термін – нетермін».

На матеріалі двокомпонентних терміносполучень досліджуваної терміносистеми виділяємо три групи. До першої належать терміносполучення, які мають найнижчий ступінь семантичної цілості і зовні нагадують вільні словосполучення, їх характеризує формальна розкладність. Обидва

компоненти таких терміноодиниць ужиті в термінологічному значенні: *грошовий тариф, банківський чек, бухгалтерський контроль, бюджетне асигнування, бюджетне зобов'язання, бюджетний облік, видатки бюджету, зовнішньоекономічні ціни, платіжний баланс, позабалансові рахунки, позабюджетні кошти, грошовий обіг, розрахунковий чек, кошторис витрат, баланс банку, авальний кредит, авансове рефінансування, фінансові активи, валютний вексель*.

Спостереження над цими терміносполученнями дають змогу твердити, що їм не властива лексична неподільність слів-компонентів. Кожен член аналізованих структур – показник суттєвих рис позначуваного поняття, у кожному з них реалізована частка цілісної змістової єдності, основою якої виступає семантика всіх членів сполуки. Наприклад, складники термінологічного словосполучення «*безготівковий розрахунок*» мають такі значення: *безготівковий* – «який здійснюється без виплати готовими грішми, у спосіб перерахування» [6, т. 1, с. 124], *розрахунок* – «результат обчислення яких-небудь даних, обрахунок, виплата грошей за роботу, по боргових зобов'язаннях, оплата» [6, т. 8, с. 788]. Проаналізувавши дефініцію «*безготівковий розрахунок*» – «платіж без готівки, тобто перерахування банком сум з рахунків платників на рахунки отримувачів або зарахування взаємних вимог підприємств і організацій» [1, т. 1, с. 50], доходимо висновку, що вона становить суму двох попередніх тлумачень.

До другої групи зараховуємо терміносполучення, у яких один компонент є власне казначейським терміном, а другий запозичений з іншої лексичної підсистеми. Унаслідок часткового чи повного переосмислення, якого зазнає другий компонент сполуки, значення термінологічного словосполучення не сприймається як сума значень складників. Стосовно таких терміносполук можемо говорити про вищий ступінь семантичної цілості, порівняно з термінологічними словосполученнями першої групи. У цій групі виділяємо терміносполучення, у яких:

1) іменник має термінологічне значення, прикметник (дієприкметник) належить до загальнонавживаної лексики, напр.: *гарячі гроші, сірий ринок, чорний ринок, тверда валюта, мертвий борг, вибіркова ревізія, місцевий бюджет, остаточний розрахунок, повна ревізія, попередній контроль, «молодша» облигація, іменний чек*;

2) прикметник має термінологічне значення, іменник належить:

а) до загальнонавживаної лексики, напр.: *банківська мрія, банківський день, валютна змія, грошовий голод, інвестиційний портфель, валютний кошик, валовий обсяг, валютна одиниця, дилерська мережа, кредитні фонди, бюджетне призначення, бюджетний розпис, операційний день, операційний час*;

б) до лексики обмеженого вживання:

– до розмовної лексики, напр.: *валютна лихоманка*.

– до книжної лексики, до якої належить: загальнотермінологічна лексика, напр.: *дотація вирівнювання, комбінована ревізія, ринковий механізм, грошова маса, бюджетні обстеження, фінансові показники*;

вузкофахова лексика, напр.: *інвестиційні барометри, інвестиційний клімат, меморіальні документи*.

На нашу думку, під час використання слів-нетермінів, особливо загальнонавжаних, у термінологічній функції здебільшого відбуваються певні семантичні зміни. Проілюструвати цю тезу можна такими прикладами. Зокрема, одним із можливих тлумачень прикметника *чорний* за СУМ є таке: «який не викликає схвалення; поганій, негативний, ганебний» [5, т. 11, с. 355]. Термін *ринок* – «місце роздрібного продажу продуктів харчування та інших товарів» [3, т. 3, с. 124] у поєднанні з прикметником *чорний* набуває нового значення. Функціонуючи у складі терміносполучення *чорний ринок* і зберігаючи своє основне значення, семантика цього прикметника довантажується новими змістовими відтінками, що стають зрозумілими з дефініції, напр.: *Чорний ринок* – «вид тіньової економіки, в межах якої функціонує певна сукупність заборонених законом економічних відносин між продавцями і покупцями товарів та послуг» [7, с. 254].

Термін *каса* – «спеціальна скринька або сейф для зберігання грошей, цінних паперів; скарбниця» [3, т. 1, с. 818], поєднуючись із прикметником *чорний*, набуває нового значення, пор.: *Чорна каса* – «незаконне, необліковане зберігання й використання коштів підприємства» [7, с. 209].

Номінація *курс* – «вартість цінних паперів, установлювана спеціальними державними нормативними актами; ціна, за яку купують або продають на біржі акції, облігації, векселі та інші цінні папери» [3, т. 2, с. 40], функціонуючи у складі терміносполучення *чорний курс*, уживається зі значенням «неофіційний курс обміну валюти» [7, с. 248]. У наведених прикладах спостерігаємо термінологічне довантаження значення загальнонавжаного слова.

Отже, вважаємо, що під час лексико-семантичного способу термінотворення не відбувається механічного перенесення звукової оболонки з неспеціальної в термінологічну сферу. Обов'язковою умовою цього процесу є семантичні зрушення широкого спектру дії: від незначної зміни семантики до часткового чи повного переосмислення значення слів-нетермінів, які за таких умов уходять у терміносистему казначейської лексики.

Максимальна семантична цілість властива терміносполученням третьої групи, обидва компоненти яких є словами неспеціальної лексики, що лише в поєднанні стають казначейським терміном. Такі терміносполучення не є продуктивними, бо підставою для номінації дуже часто буває якась випадкова ознака, наприклад: *«електронний гаманець»* – «платіжна картка, за допомогою якої виконують операції записаного в ній витратного ліміту, а кошти переказують з консолідованого рахунку банку, на якому ведеться облік внесених клієнтами коштів» [1, т. 1, с. 212] та *електронний* – «пов'язаний із застосуванням властивостей електрона, заснований на їх використанні» [6, т. 2, с. 471], *гаманець* – «шкіряна сумочка для зберігання грошей» [6, т. 2, с. 24] (метонімічне перенесення за подібністю, спільна ознака – засіб для зберігання грошей).

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, будь-яке терміносполучення є семантично цілісною конструкцією, але ступінь семантичної цілості залежить від наявності чи відсутності в його складі слів, які не функціонують як казначейські терміни. Семантична цілість термінологічного сполучення зростає, якщо утворені шляхом звуження їхнього значення, метафоричного або метонімічного, один чи кілька його компонентів утворюють семантичну цілість, спрямовану на реалізацію термінологічного значення. Крім цього чинника, для багаточленних терміносполук важливою також є кількість компонентів для реалізації терміносистемного значення.

Дослідження семантичної структури аналітичних казначейських термінів (три-, чотири-, п'яти-компонентних) є перспективою подальших наукових розвідок із зазначеної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. / [ред. С. В. Мочерний]. – Т. 1-2. – Л. : Світ, 2006.
2. Іващишин О. М. Структурні особливості та семантична диференціація термінів-словосполучень у науково-технічних текстах / О. М. Іващишин // Іноземна філологія. – 1996. – Вип. 109. – С. 41–44.
3. Новий тлумачний словник української мови : в 3-х т. – Т. 1-3. – К. : Аконті, 2008.
4. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / В. М. Овчаренко. – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1968. – 71 с.
5. Крижанівська А. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. Крижанівська, Л. Симоненко, Т. Панько та ін. – К. : Наук. думка, 1984. – 194 с.
6. Словник української мови : в 11-и т. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
7. Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник термінів ринкової економіки / [уклад.: А. С. Д'яков та ін. ; за ред. Т. Р. Кияка]. – К. : Обереги, 2001. – 621 с.

8. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 4-те вид., випр. та доп. – К. : Знання, КОО ; Л. : Вид-во ЛБІ НБУ, 2002. – 566 с.
9. Чумак О. Г. Складні слова і терміносполучення як вид термінологічної номінації / О. Г. Чумак // Українська термінологія і сучасність : матеріали II Всеукр. наук. конф. – К., 1997. – С. 110–113.

© Васковець Л. П., 2013

Дата надходження статті до редколегії 23.03.2013 р.

ВАСКОВЕЦЬ Людмила Петрівна – аспірантка кафедри української мови інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, м. Луцьк.

Коло наукових інтересів: формування та функціонування економічних галузевих терміносистем, зокрема, казначейська терміносистема.